

Aportació de Joaquim Santasusagna a la historiografia literària*

XAVIER FERRÉ TRILL *Universitat Rovira i Virgili*

RESUM: L'objectiu d'aquest estudi és contextualitzar l'obra de Joaquim Santasusagna sobre els renaixentistes reusencs. Analitza el procés de realització de l'obra *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900* per comprendre les aportacions que va suposar en el temps en què fou publicada.

PARAULES CLAU: Pensament literari, Joaquim Santasusagna, Renaixença, història de la literatura.

ABSTRACT: The aim of this article is to contextualize Joaquim Santasusagna's book on the rôle played by Reus and its intellectuals in the Catalan nineteenth-century revival known as «la Renaixença». It follows closely the process of its writing in order to reveal the nature of its contribution at the time when it was published.

KEYWORDS: Literary thought, Joaquim Santasusagna, Renaixença, history of literature.

Gènesi i edició de *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya*

El fet que estudis literaris d'ampli abast i compendis de balanç crític recents no esmentin la recerca *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*, de l'erudit i activista reusenc Joaquim Santasusagna Vallès (1899-1982),¹ no significa que aquest assaig sobre el moviment cultural i polític del vuit-cents no tingui una forta rellevància dins el pensament literari coetani i no hagi de ser considerada dins els estudis actuals sobre la història literària del darrer terç del segle XIX i la primera dècada del segle XX.²

NOTA. Aquest article forma part de la investigació del Projecte FFI2012-31489 del Ministerio de Economía y Competitividad.

1. Vegeu l'índex alfabètic del volum 11 de M. RIQUER; A. COMAS; J. MOLAS (dir.), *Història de la literatura catalana*, Barcelona: Ariel, 1988. Tampoc no citen Santasusagna J. RUBIÓ I BALAGUER, *Índex de les Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, ni la síntesi sobre el vuit-cents, E. CASSANY (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana. Segle XIX*, Barcelona: Vicens Vives, 2009.

2. J. IGLÉSIES; P. ANGUERA, *Joaquim Santasusagna. Notícia bibliogràfica*, Reus: Ajuntament de Reus, 1982.

La primera exposició sistemàtica de la història de la Renaixença local de Santasusagna es concretà en el pròleg que dedicà al monogràfic *Renaixença Literària de Catalunya i l'aportació dels reusencs* de la *Revista del Centre de Lectura* dels mesos octubre-desembre del 1933.³ Aquest treball «fou el precedent immediat del llibre d'en Santasusagna sobre el mateix tema».⁴ Hom hi situava l'evolució del moviment literari romàntic, articulat des de la publicació d'*El Europeo* fins a la data del 24-VIII-1833, quan Aribau publicà *La pàtria. Trobes*. La seva primera conclusió fou negar que la Renaixença hagués estat un corrent autònom del moviment intel·lectual europeu desenvolupat a Anglaterra i Alemanya. El prologuista no es limità a explicar la Renaixença a partir de la referència poètica d'Aribau, sinó que traçà el quadre històric evolutiu de la literatura i de la consciència lingüística i territorial de tot el vuit-cents, partint del fet que inicialment el «Romanticisme pogué crear una escola castellana amb fesomia pròpia a Catalunya».⁵

Santasusagna hi aportà un conjunt de trenta-quatre noms d'escriptors i intel·lectuals que havien fet possible la definició de Renaixença com a marc constituent de la cultura nacional amb una projecció que abastava fins al segle XX. Altrament, no s'explicaria que l'antologia del 1933 de la *Revista del Centre de Lectura*, confeïda conjuntament amb Josep Iglésies i Pere Estrada, inclogués des de Pròsper de Bofarull, Pere Mata Fontanet, Andreu i Antoni de Bofarull fins a Pere Cavallé, Jaume Aiguader i Emili Saleta Llorens.

Als anys quaranta, Joaquim Santasusagna anà difonent aquesta història literària al Centre de Lectura a través d'agrupacions culturals com els Amics de la Poesia. Aquest fou el cas de la seva conferència del 20 de desembre de 1949 sobre Antoni de Bofarull,⁶ que tornà a pronunciar l'11 de maig de 1952 en una de les vetllades literàries que Josep Iglésies organitzava al Passatge Permanyer de Barcelona.⁷

3. [J. IGLÉSIES; P. ESTRADA; J. SANTASUSAGNA], «La Renaixença Literària de Catalunya i l'aportació dels reusencs», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 246-248, octubre-desembre del 1933, p. 209-359. Josep Iglésies havia encarregat aquest treball a Santasusagna amb la proposta de títol «Història del catalanisme reusenc» tot establint un detallat pla de recerca i fixant-ne el to: «Hauríeu de prendre el mot catalanisme, en el sentit cultural». Targeta postal de Josep Iglésies a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 2-VIII-1932), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep Iglésies.

4. Carta de Josep Iglésies a Josep M. Arnavat (Barcelona, 29-VIII-1962), Fons particular Josep M. Arnavat.

5. [J. SANTASUSAGNA], «Pròleg», dins *La Renaixença Literària de Catalunya i l'aportació dels reusencs*, Reus: Revista del Centre de Lectura, 1933, p. 6.

6. Els «Amics de la Poesia», secció autònoma de la Secció de Literatura del Centre de Lectura amb l'«objecte de donar lectures mensuals de poetes catalans», a la lletra de Josep Iglésies a Salvador Vilaseca (Barcelona, 16-II-1949), Museu de Reus: Fons Salvador Vilaseca. També, X. AMORÓS, *Temps estranys*, II, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2002, p. 200-201. L'acte sobre Bofarull, a les p. 235-236 i 251.

7. La preparació d'aquesta conferència —endegada pel setembre del 1947— inicialment havia de tenir lloc al domicili de Puig i Cadafalch. Posteriorment seria realitzada a casa de Josep Iglésies, però a causa d'un escorcoll policial no es va poder dur a terme fins a l'any següent.

La divulgació d'episodis d'història cultural fou continuada amb conferències al Centre de Lectura sobre la dimensió ètica dels modernistes reusencs, com la titulada *La colla de l'Aladern*. Aquesta sessió, possibilitada per la mediació del poeta Xavier Amorós,⁸ tenia per objecte vindicar –en clau coetània– el compromís dels literats finiseculars, «amadors de coses altes», davant una societat guiada pel «materialisme» i l'«utilitarisme».⁹ Aquestes dissertacions tingueren continuïtat en entitats com l'Orfeó Reusenc, on Santasusagna parlà sobre «Vella visió del teatre i dels cors a Reus»,¹⁰ una introducció als autors de teatre local del segle XIX, recollida posteriorment a *Reus i els reusencs*, amb l'objectiu de recobrar una memòria cultural per a mostrar que «les nostres idees són la continuació fidel, evolucionada o en línia trencada, de treballs, actuacions i d'idees anteriors».¹¹

Pel que fa a l'edició de *Reus i els reusencs*, la seva preparació comptà amb l'inestimable suport de nombroses trameses de referències bibliogràfiques per part de Josep Iglésies. Durant els anys de la preguerra i en el període inclòs entre 1939 i 1942, Santasusagna anà rebent aquests significatius enviaments de temàtica literària i historiogràfica sobre el moviment cultural vuitcentista.¹²

Inicialment, el llibre projectat per Santasusagna sobre la renaixença local volia ser dedicat a Pau Font de Rubinat (1868-1948), tenint en compte l'ascendent cultu-

8. X. AMORÓS, *Temps estranys*, II, p. 63.

9. «La Colla de Ca L'Aladern», SANTASUSAGNA, *A Eixam*, p. 131. També, *Diario Español de Tarra-gona*, 23-XI-1951. En carta a Josep Iglésies (Reus, 28-XI-1951), Santasusagna explica que al Centre de Lectura va tractar sobre Aladern, «perquè al Centre jo no hi puc fer res com excursionista, entitat de cultura intel·lectual com la sé veure. Va ésser la lectura d'un bocí autocensurat del meu llibre [*Reus i els reusencs*]», ANC: Fons Josep Iglésies, correspondència.

10. Aquesta conferència fou realitzada el dia 8 de febrer del 1952. El sumari del col·loqui fou: «Les primeres manifestacions teatrals a Reus; Els teatres reusencs; Primeres obres catalanes que s'hi representaren; Dos autors locals del començament: Pere Gras i Bellver i Josep Ferrer (Querí); El drama *Isabet Besora. La pastoreta ó ja sia la peste de Reus de 1592*; Els romanços dialogats i les joguines de Querí; Querí, rudimentari organitzador del cor; La secció coral del Centre de Lectura i el cor "El Eco Republicano"; Els jardins d'Euterpe». Fons particular de Ramon Amigó Anglès: Programa de la conferència.

11. «Vella Visió del teatre i dels cors a Reus» a SANTASUSAGNA, *A Eixam*, p. 133-134.

12. Només a tall de mostra, indico algunes d'aquestes trameses: *Gramàtica y apologia de la llengua catalana*, de Pau Ballot i *Diccionari*, d'Elies de Molins (Barcelona, 27-X i 17-XI-1939); *Arqueologia catalana*, de Josep Gudiol i Cunill i *Filosofia nacional*, de Salvador Bové (2-I-1940); traducció catalana de l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (23-I-1940); *Breu compendi de la història de la literatura catalana*, de Norbert Font i Sagué (2-II-1940); *Cataluña y los catalanes*, de Joan Cortada; *Del regionalismo en Cataluña*, d'Adolf Pons Umbert, *Breve reseña del actual renacimiento*, de Rubió i Ors, *Pin i Soler novelista*, de M. de Montoliu i *El Renacimiento clásico de la literatura catalana* d'A. Rubió i Lluch (29-II-1940); *Escolis*, de Carles Riba (27-V-1940); volum V de les *Obras completas* de Milà i Fontanals i *La España Regional* i els *Artículos dominicales* de Mañé y Flaquer (7 i 9-X-1940); *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, d'A. de Bofarull, *Fenix de Cataluña*, de Feliu de la Peña, *Mémoires sur [la] dernière guerre [de] Catalogne*, de Gallí, Jocs Florals dels anys 1862-1863-1864, *L'hereu sobirà* i *De ma collita* de Bosch de la Trinxeria (6-XI-1940); *Tres conferències sobre teatre retrospectiu*, de Josep Artís i *Moderna literatura catalana*, de Josep-Lluís Feu (29-I-1941); anuaris del Jocs Florals dels anys 1860, 61, 65, 66, 68, 69, 71, 74, 75, 77, 79, 82, 84-87, 93, 94, 96, 1903, 1909, 1910 (10-III-1941); *L'Avenç* de 1883-1884 i 1889 (gener de 1942, lletra sense data); i *Geografia General de Cataluña* de Carreras Candi (31-I-1942). Correspondència provinient del Centre de Lectura de Reus, Sala Joaquim Santasusagna [CLR]: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep Iglésies.

ral del patrici reusenc, però també perquè Santasusagna tingué en aquest bibliòfil un referent de primer ordre per a conèixer aspectes dels renaixencistes i catalanistes.¹³ Finalment, però, l'autor dedicà l'obra a Josep Iglésies com a agraïment al seu suport en la cerca de volums i referències: «desaparegut el gran amic [Font de Rubinat] i mancant el simbolisme, el llibre serà dedicat a vós, puix que vostra fou la idea perquè fos escrit i vostres han estat moltes molèsties derivades de la seva redacció».¹⁴

El 1945, l'autor proposava de publicar la monografia a la tot just endegada, però finalment no activada, Biblioteca d'Autors Reusencs. En aquest sentit, Josep Iglésies avantposava la publicació de *Reus i els reusencs* a la creació d'aquesta «Biblioteca» a fi que l'obra de Santasusagna n'esdevingués «una mena de pròleg general».¹⁵

L'esclatxa esperada per Iglésies no arribà. Entre el 1947 i el 1948, l'editor reusenc Salvador Torrell Eulàlia, aleshores radicat a Barcelona, envià a Santasusagna un pressupost d'edició de l'obra, que aleshores constava de set-centes quartilles, però finalment fou Josep Serra Pàmies qui s'encarregà de les gestions perquè el llibre fos imprès a les Gràfiques Martorell entre l'abril del 1953 i el 1955.¹⁶ Les darreres proves, enllestides el gener del 1955, foren lliurades per Santasusagna al poeta Josep M. Arnavat i a l'escriptor Josep Serra Pàmies.¹⁷

Del llibre se'n feren dues edicions: una, de cent exemplars, fou distribuïda particularment, sense valor venal, i l'altra, amb el mateix tiratge, fou desada a casa del catalanista reusenc Pere Totosaus.¹⁸ A fi d'evitar la censura, l'obra fou datada el 21 de desembre del 1949.

Els primers lliuraments del text a Josep Iglésies dataven del 1943.¹⁹ Entre tres i quatre anys més tard, aquest estudiós en féu una valoració inicial:

13. J. IGLÉSIES, *Don Pau Font de Rubinat dins l'àmbit reusenc*, Reus: Associació Excursionista de Reus, 1961, p. 68.

14. Lletra de Joaquim Santasusagna a Josep Iglésies (Reus, 15-I-1952), ANC: Fons Josep Iglésies, correspondència.

15. Lletra de Josep Iglésies a Joaquim Santasusagna (23-VI-1945), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep Iglésies.

16. La primera notificació que tenim del compromís d'edició del llibre de Santasusagna per part de Serra Pàmies fou la lletra datada a Barcelona el 26-IV-1953. CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep Serra Pàmies.

17. Lletra de Joaquim Santasusagna a Josep Iglésies (Reus, 21-I-1955), ANC: Fons Josep Iglésies, correspondència.

18. J. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1982, p. 27.

19. Iglésies observava: «he llegit dues vegades la vostra obra “gran” i m'ha produït una excel·lent impressió. Hom acaba la lectura i no pot per menys que exclamar: ¡Llàstima de treball seriós per figures secundàries! Us hauria costat igual esforç el fer una història veritable de la Renaixença». Lletra de Josep Iglésies a Joaquim Santasusagna (La Riba, 24-III-1943), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep Iglésies.

la impressió general del vostre llibre és excel·lent. Un monument enlairat a uns homes i unes tasques que, en la major part dels casos, no en són mereixedors. Llevat d'unes poques figures la intenció directora de tots ells és esporàdica o eventual. Sou molt sobri i ponderat en parlar de Pere Gil, Grases i Balart. Dieu coses noves i originals, enmig de les imprescindibles dades d'altri en parlar de Mata.²⁰

A més, suggerí a Santasusagna que, un cop publicada, presentés l'obra als premis que atorgava l'Institut d'Estudis Catalans.²¹ Tot just sortit a la llum, Iglésies insistí a ressaltar que el llibre havia estat ben editat i que feia «un gran efecte», tot remarquant: «El volum resulta molt dens i s'endevina molt important». I, amb perspectiva, explicità: «publicareu altres obres, però aquesta serà per sempre més “el Santasusagna”, és a dir la pedrera clàssica sobre la matèria, on caldrà acudir a pouar [...]. Us heu guanyat i assegurat la immortalitat».²² Iglésies en trameté exemplars a escriptors com Josep Selva, Josep Serra Pàmies i Octavi Saltor.²³ Salvador Torrell, que anava fitxant totes les obres publicades en català des del 1936, també rebé el volum per via de Josep Iglésies, i comentà a l'autor: «El teu llibre pressuposa un treball intens i a fons tot el qual ens fa fer un paper no gens menyspreable en l'ordre del conjunt diríem universal de casa nostra [...]. T'ho agraeixo, així com l'al·lusió que al mateix fas de mi. Només els que ens [hem] enderiat en coses a fons [i] hi hem esmerçat temps de la nostra vida, podem entendre el que això pressuposa».²⁴ L'escriptor Marià Manent destacava que l'obra era «substanciosa i [...] ben estructurada». Allò que en valorava era l'aportació a la història cultural i política, «en la història de Catalunya» i «el [...] pacient esforç d'investigador», que «serà utilíssim als qui ara vulguin escriure sobre la Renaixença».²⁵ Josep Maria de Casacuberta, un editor potencial del treball, valorava formalment la utilitat de «múltiples passatges» de l'obra pel que feia a aspectes de la Renaixença que l'interessaven:

20. Anotació de Josep Iglésies tramesa a Joaquim Santasusagna [1946 o 1947]. CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta «Josep Iglésies».

21. Vegeu respectivament les lletres de Josep Iglésies a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 11 i 19-XI-1947). CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta «Josep Iglésies».

22. Lletra de Josep Iglésies a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 22-III-1955), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep Iglésies.

23 Josep Iglésies escrigué a Octavi Saltor (15-V-1955) assabentant-lo que li trametia una obra. Santasusagna, al seu torn, va escriure a Saltor (Reus, 24-V-1955) advertint-lo que, a causa de la condició clandestina de l'obra, «em sembla millor que no en parlem». Aleshores Saltor feia de crític literari a *Diario de Barcelona*.

24. Lletra de Salvador Torrell i Eulàlia a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 23-IV-1955), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Salvador Torrell i Eulàlia.

25. Lletra de Marià Manent a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 3-VI-1955), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Marià Manent.

Després vaig constatar que la despulla hauria d'ésser força més llarga del que havia previst d'antuvi, a causa de l'extraordinària quantitat de dades noves que el seu llibre aporta [...]. Realment, la utilitat del llibre per a la història de la Renaixença serà considerable. Tot estudiós d'aquestes matèries podrà beneficiar-se'n llargament [...]. Quant al passat literari a Reus, no cal dir que la seva obra és cabdal. I demostra que Reus ha tingut una participació molt important en la Renaixença i en el moviment cultural del nostre vuit-cents.²⁶

D'altra banda, l'aleshores professor de literatura dels Estudis Universitaris Catalans Joaquim Molas valorava l'orientació historicista de l'estudi –com a vehicle d'un moviment cultural– i la quantitat de dades i idees del llibre que li servien per als estudis de la «Catalunya del segle XIX».²⁷

Des de l'exili polític, l'impressor reusenc Marian Roca va trametre a Santasusagna un esborrany de ressenya que, sotmès a revisió de l'autor del volum, fou publicat a la revista *Pont Blau*, de Mèxic. Hi destacava les dades que evidenciaven «l'aportació valuosíssima i quantiosa dels reusencs al renaixement literari de Catalunya», citant Antoni de Bofarull i destacant el vessant polític d'aquests intel·lectuals en l'emergència del catalanisme reusenc, la qual cosa demostrava el nivell de compromís amb la «nostra causa nacional». Aquesta aportació posava en relleu, segons Roca, que a Reus existien valors intel·lectuals però que hi romanien «voluntàriament absents».²⁸

La tercera edició de l'obra, duta a terme per l'Associació d'Estudis Reusencs²⁹ –amb una iniciativa prèvia del mateix Santasusagna i el suggeriment de Josep Iglésies de publicar-la-hi el febrer del 1967–,³⁰ s'inicià el febrer del 1975, mitjançant la intervenció del poeta Josep M. Arnavat.³¹ Pel juny del mateix any, Josep Serra

26. Lletre de Josep M. de Casacuberta a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 29-VII-1955), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep M. de Casacuberta.

27. Lletre de Joaquim Molas a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 5-XI [1955]), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Joaquim Molas.

28. La carta de Marian Roca a Joaquim Santasusagna és datada a Mèxic el 22-VII-1956: «Tant els de "Pont Blau" com els de "La Nostra Revista" en ensenyar-los el vostre llibre es disputaven les primícies per donar la notícia», CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Marian Roca. La nota de Marian Roca, que afegia a Santasusagna a la mateixa lletra era, amb supressions formals, la que es publicà a *Pont Blau*. Per a la ressenya: M[arian] R[OCA], «Un nou llibre», *Pont Blau*, núm. 51, gener del 1957, p. 23-24.

29. El nexce de Santasusagna amb l'Associació no fou bo de bon començament a causa del seu trencament de relacions amb el mecenes Gaietà Vilella, en no poder optar a un plaça –«amb una certa jerarquia»– a la Banca Vilella. X. AMORÓS, *Temps estranys*, II, p.143-144.

30. Vegeu respectivament les lletres de Josep Iglésies a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 10-I i 9-II-1967), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep Iglésies.

31. Acta de la Junta Directiva de l'Associació d'Estudis Reusencs (AER). Fons de l'Associació d'Estudis Reusencs (FAER): Actes de l'Associació d'Estudis Reusencs, vol. 2, p. 19 (10-II-1975).

Pàmies també suggerí de fer-ne una reedició en dos volums «sense necessitat de compondre res».³²

Però no fou fins al setembre del 1980 que la idea cobrà continuïtat, amb la proposta de l'autor –desestimada per l'entitat– de sufragar la publicació de l'obra en un sol volum.³³ El febrer del 1981, la Junta Directiva de l'Associació d'Estudis aprovà que l'edició anés a càrrec de la impremta reusenca Rabassa, i també va informar de les converses que Ramon Amigó i Xavier Amorós havien iniciat amb la Caixa de Barcelona per a obtenir-ne un suport econòmic.³⁴

El gener del 1982 l'impressor lliurà les galerades de l'obra a l'autor,³⁵ i el febrer del mateix any la Junta notificà que la Generalitat havia col·laborat en la publicació amb una subvenció de 300.000 pessetes, a canvi de 25 o 30 exemplars. També s'acordà que el tiratge de l'obra fos de sis-cents exemplars.³⁶ En conjunt, els reunits en aquesta Junta opinaven que el llibre podia tenir «una àmplia acceptació tant a la ciutat com a fora, degut a la seva temàtica». Finalment, a la Junta Directiva del maig del 1982 –quan el llibre ja era distribuït per les llibreries– s'encarregà al poeta Antoni Correig de redactar una lletra als socis de l'Associació, «per tal d'explicar-los-hi el sentit i l'alta vàlua que la Junta creu que té el llibre» i s'acordà de dur a terme una presentació del volum a l'Ajuntament de la ciutat, amb parlament d'Oriol Pi de Cabanyes, «per tal que així esdevingui alhora un homenatge ciutadà a la memòria del català exemplar que fou Joaquim Santasusagna».³⁷ El reconeixement tingué lloc el 22 de juny, tres mesos després del seu traspàs.³⁸

Aportació sobre la Renaixença

El fil conductor de la recerca de Santasusagna consisteix –segons ell mateix va explicitar– a concretar «les característiques de la col·laboració reusenca al desvet-

32. Lletra de Josep Serra i Pàmies a Joaquim Santasusagna (Barcelona, 24-VI-1975), CLR: Fons Joaquim Santasusagna, carpeta Josep Serra Pàmies.

33. Acta de la Junta Directiva de l'AER. FAER: Actes de l'Associació d'Estudis Reusencs, vol. 2, p. 30 (Reus, 27-IX-1980).

34. Acta de la Junta Directiva de l'AER. FAER: Actes de l'Associació d'Estudis Reusencs, vol. 2, p. 31-32 (Reus, 11-II-1981). L'ajut de la Caixa fou de 150.000 pta., FAER: Expedient *Reus i els Reusencs*, 57, lletra de Josep Cochs al President de l'AER [Ramon Amigó] (Reus, 25-III-1981).

35. Acta de la Junta Directiva de l'AER. FAER: Actes de l'Associació d'Estudis Reusencs, vol. 2, p. 32 (Reus, 14-I-1982).

36. Acta de la Junta Directiva de l'AER. Actes de l'Associació d'Estudis Reusencs, vol. 2, p. 32-33 (Reus, 24-II-1982).

37. Acta de la Junta Directiva de l'AER. FAER: Actes de l'Associació d'Estudis Reusencs, vol. 2, p. 33 (Reus, 21-V-1982).

38. Sobre l'homenatge a Joaquim Santasusagna, *Reus. Setmanari de la ciutat*, núm. 1576, 3-VII-1982, p. 7.

llament de l'esperit de Catalunya». ³⁹ Santasusagna va fixar l'arquitectura de *Reus i els reusencs* –homenatge als cents anys de *La pàtria. Trobes*, d'Aribau– a partir d'un programa de treball analític, que tractava monogràficament cada autor. Amb tot, se li plantejaven problemes en la tria del mètode i en l'orientació de conjunt.

Pel que fa a la qüestió metodològica, cal dir que és en aquest punt on reïx l'originalitat i la importància de l'aportació de *Reus i els reusencs* a la història cultural del conjunt de la nació. L'autor es plantejà tres possibles criteris a desenvolupar. De primer, el criteri estrictament cronològic que serviria de guiatge per a exposar l'evolució intel·lectual de l'època. Aquest procediment estricte, tanmateix, hauria comportat una atomització de cada autor tractat que no hauria permès d'identificar les obres amb el context. Una segona opció hauria estat plantejar els epílegs arran dels gèneres tractats per cada escriptor; però, segons Santasusagna, els autors reusencs no formaren escola literària. Finalment, Santasusagna es proposà l'estudi individual de cada biografia –potser l'enfocament més adequat–, tot i que temia de no reflectir així prou bé l'evolució i el moviment de les idees. Perquè, de fet, aquesta era la qüestió que el preocupava primordialment: reflectir «l'ambient espiritual de la població i el treball intel·lectual dels seus fills». ⁴⁰

Per a assolir aquest darrer objectiu, calia recórrer no tant a criteris de verticalitat o de concepció analítica, sinó a una concepció que organitzés l'enfocament vertical *dins* l'horitzontalitat que facilitava la fragmentació de cada època historicocultural; només així es podia arribar a la tríada requerida: orígens-evolució-desenvolupament del moviment a estudiar. Per tant, el que cercava Santasusagna era el marc previ –categorial– a partir del qual *analitzar* cada aportació. Per a reflectir aquesta evolució, partia de la hipotètica Decadència literària, cultural, de l'època moderna; això li permetria d'afermar una sola idea i fonament: calia cercar els orígens del Romanticisme en la crisi del classicisme. O, el que era el mateix, en la crisi d'una certa interpretació ahistòrica de la Il·lustració. Partint, doncs, del context intel·lectual de l'època, Santasusagna podria desenvolupar el fet biogràfic i les altres matèries que articulaven la Renaixença, que no era altra cosa que plantejar la tipologia genèrica dels factors explicatius de cada etapa cultural (periodisme, política, teatre, ateneisme-xarxes de sociabilitat). Comptat i debatut, l'autor no va fer cap altra cosa que oferir –tot basant-se en una orientació totalitzadora– una història global per a explicar com s'articulava el ressorgiment de les nacions:

la Renaixença, o sia, l'inici del desprestigi d'un Classicisme a ultrança per entrar en el domini literari del Romanticisme, període que revalorava les quali-

39. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 24.

40. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 19.

tats locals i que havia d'ésser desvetllador de la categoria nacional dels pobles caiguts, de noble prosàpia, com és ara Catalunya.⁴¹

Un cop bastit el marc general –que allora servia per a introduir el lector implícitament en els corrents culturals europeus entre la crisi de la Il·lustració i el Romanticisme–, hom estava en condicions de tractar la verticalitat temàtica: autors, estils estètics i bases –o infraestructures– de socialització cultural. El treball s'explicava, per tant, com un marc –global– de marcs –microhistòrics– i, deductivament, era possible d'anar de la qüestió general (Romanticisme-Renaixença) a la qüestió concreta: els renaixencistes reusencs. Ambdues direccions es retroalimentaven. El cas particular només afirmava o matisava lleis generals. En aquest sentit, tornava a aplicar, pel que feia a la microhistòria (cada biografia), el mateix plantejament emprat en l'anàlisi de l'evolució del marc general. És a dir, de primer, la contextualització de cada autor, i seguidament, l'anàlisi de la seva obra. Només d'aquesta manera es tornava a superar l'atomisme i l'aïllament d'allò bàsic en la historiografia: text i context: «L'estudi de cada lletraferit, doncs, comença amb una biografia i acaba amb un examen de la seva obra, més llarg com més nombrosa i polifacètica és la producció».⁴²

Ara bé, la història de la Renaixença que tractem és estrictament literària? No. És més aviat una història *social* de la cultura, perquè l'autor era conscient –amb una diferenciació qualitativa respecte del treball de 1933– que almenys calia introduir en la concepció de l'obra una mínima nota sociològica sobre l'evolució de la ciutat «perquè es pogués percebre el seu moviment cultural i econòmic, allora que es parlava de la tasca literària dels seus fills».⁴³

Aquests, doncs, eren els aspectes metodològics que, pel que feia a Reus i per al conjunt dels Països Catalans, donaven a l'obra un caràcter innovador en l'estudi de la literatura.⁴⁴

A banda de l'establiment del mètode existia, tanmateix, un doble matis: quina Renaixença calia estudiar i quin abast havia de tenir el treball? La resposta a la primera qüestió venia donada per la política cultural pròpia de l'autor, és a dir, pel fet de constatar –amb l'estudi sobre la Renaixença– el fil de conscienciament nacional que comportava una progressiva desespanyolització lingüística des de l'àmbit literari. Santasusagna especificava, encertadament, que era en els orígens de la Renai-

41. *Ibidem*.

42. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 21.

43. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 22.

44. Sobre la vigència de la globalitat del llibre de Santasusagna, M. SUNYER, «La literatura», dins P. ANGUERA (dir.), *Història General de Reus. La recuperació de la democràcia. L'aportació a la literatura*, V, Reus: Ajuntament de Reus, 2003, p. 122.

xença on es palesava un major ús de l'espanyol en el conreu literari. En aquesta circumstància, el bilingüisme no esdevenia mite per a l'escriptor: estudiava els autors que, escrivint en una altra llengua, aportaven una *mentalitat* o esperit catalans a la seva producció i trajectòria. Per contra, un cop superada aquesta etapa originària, conseqüència mateixa de la crisi classicista del segle XVIII, Santasusagna no admetia cap més tipus d'autor bilingüe perquè en aquests casos es tractava d'intents culturals per a acabar amb la protoconsciència identitària, aleshores definida amb el nom de provincianisme. Sobre aquest punt Santasusagna aclaria:

Per aquest motiu [el fil conductor de la catalanitat literària i cultural], també ha estat bandejat tot examen de la producció castellana dels conreadors del bilingüisme, llevat dels casos compresos en els períodes de la nostra producció literària i dels inicis de la Renaixença, puix que gran part d'allò que en aquell temps s'escriu en castellà té tanta valor històrica com allò que subsegüentment va compondre's en català. Els bilingüistes posteriors ja no admeten bel·ligerància en allò que no van produir en la nostra llengua. Eren simples liquidadors d'un provincianisme, i no pot interessar la feina que, en aquest sentit, van aconseguir.⁴⁵

I fou aquest mateix criteri el que serví a Santasusagna per a delimitar el seu treball, sempre sota l'interrogant entorn de la cronologia de la catalanització de la Renaixença en la seva conjuntura més notòria. Segons l'autor, aquest procés es va produir a la fi del vuit-cents. Per aquest motiu l'estudi arribava fins al 1900.

Finalment, calia respondre la qüestió plantejada sobre la manca de formació d'escola per part dels autors, o almenys escatir per què les seves trajectòries no s'havien comparat en els estudis vigents fins aleshores —com mantenia Santasusagna— amb les de Manuel Milà i Fontanals o Marià Aguiló.

L'autor mateix donà una primera contesta en qualificar d'«esclat auri» la producció d'aquests dos escriptors. És a dir, la valoració que se n'havia fet tradicionalment partia de l'aportació individual, més que no pas d'una visió del col·lectiu. Altrament, aquesta darrera manera de procedir críticament —l'anàlisi de grup— era la que Santasusagna havia programat per a estudiar la renaixença reusenca, aconduïda, així, metodològicament per una concepció praxeològica.

Segons Santasusagna, les aportacions generals dels renaixencistes de la ciutat s'havien d'estudiar en el terreny de l'activisme, és a dir, en el context d'un treball de suplència en tots els àmbits culturals vuitcentistes: historiografia (Pròsper i Antoni de Bofarull i Aulèstia i Pijoan), excursionisme científic (Cels Gomis), ensenyament primari (Salvador Vilanova) i filosofia nacional lul·lista (Salvador Bové). El

45. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 21.

sentit de la tasca nacionalitzadora d'aquests darrers vuitcentistes de la cultural local era afavoridor:

llur esforç [dels renaixencistes] fou d'ordre pràctic; més que crear, serviren [...] tingueren la intuïció que calia esmerçar-se en totes les feines espirituals que en cada poble es practiquen, i ells en començaren moltes sense tenir predecessor, isolats, i a vegades les continuaren amb fervor d'apostolat. Ells sentiren l'anhel de fer una obra a honor de la terra, amb mires al domini de la dificultat, a la transcendència o a la perfecció, i algun d'ells arribà a consagrar-se al país com si hagués entrat dins una ordre patriòtica [Font de Rubinat].⁴⁶

El procediment seguit per Santasusagna tenia per objectiu l'explicitació de dues línies de treball. En primer lloc, destacar la perpetuïtat en el conreu de la llengua literària d'ençà de la Decadència. Segonament, explicitar l'existència d'un «abans» i un «després» entorn d'Antoni de Bofarull. Tot amb tot, aquesta separació era més analítica que no pas conceptual.

Pel que fa al primer aspecte, Santasusagna demostrà com des dels segles XVII i XVIII fins a la primera meitat del segle XIX existí un cert vincle entre catalanitat i literatura. Així, malgrat que es referí a la «Decadència», també destacà «illots» d'orientació catalana, com fou l'obra del jesuïta Pere Gil, *Llibre primer de la història catalana*, que, per Santasusagna, cobrava interès en ser un tractat d'història natural que «el constitueix en un llunyà precursor d'aquell excursionisme típicament català que es desenrotllà durant els primers anys de la Renaixença»,⁴⁷ o l'*Epítome, o Compendi de les principals diferències entre les lleys generals de Catalunya y els Capítols del Redrès*, de Francesc Grases, que anunciava un precedent del provincianisme ja que «la davallada [felipista], en ell, no era de massa esgraons i que el dominava la catalanitat».⁴⁸ La conclusió, exemplificada amb la impressió del primer llibre en català a la ciutat el 1766, era que el procés de substitució lingüística imposat per l'ocupació borbònica topà al Principat i, doncs, a Reus, amb dificultats: «La concurrència [de la llengua], malgrat l'avenç del castellà, com a llengua culta i oficial, perdurà i, baldament afeblida, arribà fins als dies del desvetllament».⁴⁹ Fou tot just aquesta continuïtat la que explica no tan sols la impressió sostinguda del llibre, sinó el sorgiment de la novel·la històrica amb la narració *Los Condes de Barcelona vindicados* (1836), de Pròsper de Bofarull. Potser es pot al·legar críticament

46. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 24.

47. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 37.

48. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 41.

49. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 46.

que no es tractava d'una composició escrita en català, però allò que Santasusagna en valorà, d'acord amb la metodologia evolutiva, fou la identificació del contingut amb els orígens de la investigació històrica al país. La considerava un «fonament i guia, puix que [els intel·lectuals] mancaven d'una història per a conèixer la terra i només tenien a l'abast un arxiu, on s'haurien estavellat llurs afanys si no tenien temperament i gust d'investigadors».⁵⁰

La segona línia de treball de Santasusagna va ser la consideració d'Antoni de Bofarull (1821-1892) com el primer dels historiadors que havien delimitat la seva tasca a partir de l'exemplificació de l'esperit d'activista cultural que definia els romàntics renaixencistes reusencs. En virtut de la metodologia totalitzadora, la conclusió que donà Santasusagna fou triple.

Primer, situà el personatge dins el programa de tota la recerca sobre el moviment renaixencista reusenc, és a dir, va contextualitzar l'aportació de Bofarull al catalanisme literari. Cal tenir en compte que en l'etapa embrionària de la Renaixença la trajectòria de Bofarull –a causa de la seva dilatada biografia– serví de model per a exemplificar la relació no equivalent entre consciència cultural, lingüística, i consciència política. O, el que és el mateix, la dualitat entre nació cultural i nació política. El cas de Bofarull, segons l'historiador Pere Anguera, exemplificava la doble identitat nacional.⁵¹ Santasusagna explicitava, doncs, que el model polític que el liberal moderat reusenc maldava per establir era un pluralitat de pobles dins l'Estat espanyol. Així, Bofarull lluitava contra l'absorció de Castella i s'identificava retrospectivament amb el Principat. Amb tot, la identificació cultural de l'historiador vuitcentista era limitada perquè pràcticament produí tota la seva obra en espanyol, fet que suposava una manera d'«acceptar» l'hegemonia castellana. Segons Santasusagna, Antoni de Bofarull, «no tingué mai escrúpol a usar el castellà, tot i la seva evidentíssima passió per la llengua pròpia i, fins a les darreries, l'emprà literàriament i àdhuc el versifica».⁵² Es tractava, a l'últim, d'indicar el cas d'una identificació emotiva i no pas d'una consciència lingüística activa.

Aquest seria el segon aspecte rellevant en la trajectòria de Bofarull: l'apologista de la llengua, en espanyol. El discurs que féu a la Reial Acadèmia de les Bones Lletres el 1857 era un bon exemple d'evocació gairebé lírica del passat de la llengua en clau –segons Santasusagna– espiritual catalana. Aquesta voluntat interior féu que Bofarull impulsés els Jocs Florals –amb un altre discurs apologètic, el 1883, reivindicant la modernitat del certamen– i elaborés una primera gramàtica de la llengua.⁵³

50. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 60-62.

51. P. ANGUERA, «La teoria nacional d'Antoni de Bofarull. Un exemple de la doble nacionalitat», dins *Sis estudis sobre Antoni de Bofarull*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1996, p. 13-41.

52. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 91-92.

53. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 104 i s. En aquest sentit, Santasusagna fou un precursor

Però l'activitat socioliterària no ocultava el tercer aspecte –i més definitori– de tota la seva trajectòria: la d'historiador. Allò que fonamentalment valorava Santasusagna de la història de Catalunya, i de la narrativa històrica com *L'orfaneta de Menargues*, era l'aspecte sintetitzador i alhora divulgatiu. Aquest fet esdevé encara més evident en la novel·la històrica suara esmentada, exemple de positivisme descriptiu, característica clau de la narració de la decadència històrica moderna dels catalans: «ho va descriure tot, gent i habitacles, costums i fets, amb una minuciositat i una fidelitat que no li deixaren donar ni un pas en fals».⁵⁴ Però, a més, malgrat no ser una composició científica, el que, segons Santasusagna, perseguia Bofarull era acostumar el públic a llegir narrativa històrica, gènere fonamental del romanticisme: «Ell volia vulgaritzar un període de la nostra història, i per mitjà de la novel·la, acostumar el públic a lectures sobre el passat de Catalunya».⁵⁵ I la línia de recuperació del record, del passat, fou continuada amb un relat amb sentit de memòries ciutadanes: *Costums que es perden i records que fugen*. Malgrat la tria del gènere memorialístic, aquesta evocació del passat continuava servant el rigor documental. Aquesta qüestió –exposa Santasusagna– es fa ben explícita a la *Història crítica (civil y eclesiàstica) de Cataluña* (1876-1878), «carregada de substància, preciosa de documentació i plena de disquisicions. Li va fer abocar sobre el paper la seva visió dels fets i els judicis».⁵⁶ La vàlua del treball fou encara més gran perquè, com manté Santasusagna, no existien encara síntesis històriques com la que Bofarull redactà i, a més, perquè visions històriques del Principat com la *Crònica universal del Principado de Catalunya* (1829) de Jeroni Pujades es devien a advocats, no pas a historiadors. En certa mesura, doncs, el positivisme metodològic de Bofarull explicava, per a Santasusagna, una certa professionalització de la història.

Tot amb tot, aquests tres vessants intel·lectuals de Bofarull no serien suficients sense la baula determinant de la seva trajectòria *cívica*. Per sobre d'aquests aspectes –i per sobre de la qüestió ideològica i política– Santasusagna reivindicà Bofarull perquè l'entenia com a organitzador de la cultura. Era un d'aquells constructors a què al·ludia per a establir el criteri general del treball sobre la Renaixença reusenca: «[Bofarull] és tasca de constructor, d'home que vol fer triomfar un ideal, d'il·luminat tenaç i de volenterós que res no descoratja».⁵⁷ Aquest vessant combatiu era l'aspecte determinant que separava la «prehistòria» de la història de la Renaixença

de l'actual revisionisme historiogràfic entorn de la Renaixença. Vegeu: J. M. DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura, 2011.

54. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 117.

55. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 119.

56. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 128.

57. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 95.

local. És a dir, el procés que duria «vers una normalització», amb una certa socialització de les elits literàries a través del primer certamen literari organitzat a la ciutat el 1868. Però, per què Santasusagna es referia a una certa normalització?

Una de les aportacions de *Reus i els reusencs* —ultra tractar les trajectòries dels gèneres literaris— fou l'establiment de les baules que articularen el procés d'institucionalització dels renaixencistes i, molt especialment, el pas del catalanisme literari al catalanisme polític. En aquest sentit, Santasusagna posa com a exemple el republicà possibilista Josep Güell i Mercader, el pensament polític del qual contrastava amb la ideologia nacional dels renaixencistes anteriors. La continuïtat en l'assumpció de la identitat política espanyola era la constant d'aquest escriptor. Per a Güell, la regeneració social i política havia de sorgir de les «parts» (regions) que formaven la nació política: «Güell —aclaria Santasusagna— bandejà en les seves teories tota contaminació catalana del principi de les nacionalitats». A través d'aquesta constant, Santasusagna contextualitza el programa polític present a *Lo regionalisme en la nació*.

Segons Santasusagna, aquest opuscle tractava exclusivament d'aplicar el mètode o pràctica política per a arribar a la reforma de l'Estat espanyol a través de les nacionalitats. El plantejament teòric, no gaire distant del proposat per Valentí Almirall, es basava en la idea que els òrgans dinàmics havien de modernitzar Espanya: «Ell veia Espanya mancada d'ideals i per això esguardava aquest país com si estigués en el darrer període de la seva decadència».

Al marge d'aquesta idealitat regeneradora, allò que troba d'innovador Santasusagna en Güell és —en un marc polític on es començava d'establir la pugna entre proteccionistes i lliurecanvistes— l'oposició d'interessos econòmics i l'«oposició de caràcter» entre Castella i Catalunya: «No deixà veure que això marqués res més pregon que un tret regionalista, però ja fou prou que en fes la clara constatació». Amb tot, aquesta contraposició tampoc no era senyal de cap afany «separatista», ans era una exemplificació més de les bondats del particularisme: «que una regió com Catalunya, tan identificada amb la vida total del conjunt a què pertany, no és sospitosa si es mostra particularista, que això escau als pobles que no s'endarrereixen en el camí de la civilització, tant creia Güell i Mercader que el regionalisme era el darrer crit en les modes polítiques i una imposició del temps novell».⁵⁸ Santasusagna conclou que Güell i Mercader, amb el grup format pels germans Bartrina, Marià Fonts, Eusebi Cort i Martí Folguera, fou un dels precursors en l'ús de la llengua escrita i esdevingué representant de la Renaixença local.⁵⁹

Com es fa ben visible, Santasusagna va descloure progressivament el moviment cultural a partir de la seva articulació al voltant d'un programa o posiciona-

58. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 145, 147 i 146.

59. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 150.

ment polític. Primer, fou Antoni de Bofarull, i ara era Güell i Mercader. Bofarull, per a Santasusagna, restava més «localitzat» a la ciutat, mentre que Güell interveïa molt més activament en la política espanyola i projectava el reformisme social a través de nuclis socialment actius. Güell, en funció gràfica de l'espai que li dedica Santasusagna, era la baula sobre la qual basculava, fins a cert punt, el conreu literari local de la segona meitat del vuit-cents. Aquesta radicació comprenia des de l'opció d'escriptors –Martí Folguera– fins a premis com el de Mestre en Gai Saber (1892).⁶⁰

També és en aquest marc d'extensió social de la cultura de la ciutat on Santasusagna situa l'origen del teatre –obert a les classes populars– i la representació de les primeres obres teatrals en català, per bé que en diverses gradacions i temàtiques. Aquestes oscil·laven entre la rememoració concreta de temes patriòtics espanyols en què havien intervingut polítics locals com Joan Prim –és el cas de *Los españoles en África* (1860), de Marçal Busquets– fins a la ironia aplicada a les malalties socials: *La bogeria* (1895), de Josep Got i Anguera.⁶¹

Les altres formes de cultura popular –complementàries a la teatral– que tractà Santasusagna foren l'estudi de la literatura de canya i cordill escrita per Josep Ferrer («Querí»), les activitats dels cors de les associacions republicanes (*El Eco republicano*), les iniciatives de la Secció Coral del Centre de Lectura i les funcions dels cors de Clavé als Jardins d'Euterpe, amb la publicació de la revista que comentava les seves activitats, *L'album d'Euterpe*.⁶² Aquesta socialització de la literatura en llengua pròpia completava el cicle d'adscripció social de la Renaixença, ja que en principi, segons *Reus i els reusencs*, «les capes baixes de la societat no foren influïdes pel nou moviment [Renaixença] i en restaren al marge». ⁶³ Per tant, les formes de transmissió de la cultura popular eren també –segons Santasusagna– impulsores socials d'una certa lleialtat lingüística al si de les classes subalternes. Aquesta característica era rellevant si es volia contrarestar la substitució lingüística –i cultural– endegada en el marc juridicopolític. D'aquí, la importància d'aquesta varietat d'estils que, amb l'emergència del programa polític catalanista, posà les bases de la darrera etapa catalanitzadora amb sentit totalitzador.

L'«afany totalitzador» era l'expressió emprada per Santasusagna per a designar el canvi social, polític i urbà reusenc –i del conjunt del Principat– entre el 1875 i el 1900. Era, de fet, l'època definitòria de la maduració i l'expansió de la Renaixença local –i nacional– en el conjunt de les manifestacions socials.

60. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 177.

61. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 198 i s.

62. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 218 i s.

63. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 213.

En conclusió, l'objectiu de *Reus i els reusencs* restava acomplert. El seu autor havia ordenat, estructurat, contextualitzat i sintetitzat els orígens i el desenvolupament del romanticisme local. Amb tot, Santasusagna volgué tractar en un últim capítol els darrers representants d'aquest teixit intel·lectual, quan ja existien uns primers nuclis catalanistes nacionalistes. Així, va centrar aquest objectiu –que originava la perspectiva del modernisme cultural– a través de dues referències: la significació ciutadana de Salvador Bover i la projecció de Josep Aladern. Del primer estudiós, filòsof, es destacava que si «va veure que l'obra de Ramon Llull tenia substància específicament catalana, fou veritablement honest a remarcar-ho».⁶⁴ Respecte de la funció de l'escriptor Josep Aladern, Santasusagna valorà la seva capacitat d'organització de la cultura a través de la difusió d'opinió política fornida per la premsa catalanista, modernista, i també en destacà la projecció que féu del grup modernista que s'articulà al seu voltant: Miquel Ventura, Pere Cavallé, Hortensi Güell, Xavier Gambús.⁶⁵ L'autor de *Reus i els reusencs* volia exemplificar amb aquestes trajectòries el sorgiment del catalanisme cultural i polític a l'alba del segle XX.

L'orientació nacional introspectiva de Santasusagna continuà en la segona meitat dels anys quaranta. Aleshores es tractava de complementar la reflexió historicista derivada de *Reus i els reusencs* amb la reflexió política. Aquest treball previ fou el punt de partida per a explicar la presa de consciència cap al «monolingüisme literari».⁶⁶

Projecció de la visió policèntrica de Santasusagna

L'interès del llibre de Santasusagna es troba, fonamentalment, en la recuperació que fa de l'imaginari cultural contemporani com a capital simbòlic i com a element de socialització entre els àmbits que aposten per la construcció nacional en la dècada dels anys cinquanta, moment en què quedà enllestit el volum. L'obra de Santasusagna sobre el vuitcentisme social i literari constitueix, doncs, un referent per a la recuperació de la historicitat i un «codi de reconeixement» per als coetanis.⁶⁷

L'historiador de la literatura Ruiz i Calonja destacava el 1954 que s'anava apreciava una desclosa literària i cultural d'ençà de la segona meitat dels anys quaranta i, sobretot, arran de la primeria dels cinquanta,⁶⁸ aquest estudiós, remetia, també,

64. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 330.

65. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 325 i s.

66. SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs*, p. 25.

67. Manllevo l'expressió de Josep M. DOMINGO: «Sobre la *Renaixença*», *L'Avenç*, núm. 390, maig del 2013, p. 35.

68. J. RUIZ I CALONJA, *Història de la Literatura Catalana*, Barcelona: Teide, 1954, p. 627.

sense saber-ho, a la recuperació que s'anava produint des de diversos focus territorials. Cal situar *Reus i els reusencs* en aquest context de «treball subterrani» per a trencar l'aïllament –Ruiz i Calonja parlava de «comunicació progressiva»– provocat per l'ensulsiada del 1939. Així, en el cas present, un dels referents d'aquesta tasca, sovint anònima, es concretà en l'elaboració d'un compendi evolutiu sobre els orígens de la Renaixença.

Transmetre la història cultural i política contemporània recent situava la funció dels darrers noucentistes, com Santasusagna, en l'inici d'una projecció social de futur que passava, també, per la recerca de relacions amb institucions que donessin suport a l'emergència intel·lectual de noves generacions. Així, l'assagista treballà per descentralitzar, sense èxit, l'Institut d'Estudis Catalans i convertir-lo, dins la societat reusenca i comarcal, en un Centre d'Estudis Històrics, segons explicità a Josep Iglésies.⁶⁹ La tasca essencial de Santasusagna fou, tanmateix, l'aportació que féu a la història de les idees literàries. Aquest programa destacava pel fet de continuar l'estudi i l'anàlisi de la tradició literària dels renaixencistes reusencs com a exemple de relació entre història cultural i història nacional, «entre el reusenquisme de l'autor i el seu profund catalanisme».⁷⁰

Reus i els reusencs, concebut com a font historicobibliogràfica, ha estat referent en recerques rellevants sobre el vuit-cents català.⁷¹ Aquest aspecte indica la vigència de l'obra, si més no com a estudi que situa un procés de catalanització lingüística i cultural contemporani.

69. Lletre de Joaquim Santasusagna a Josep Iglésies (Reus, 23-V-1952), ANC [Arxiu Nacional de Catalunya]: Fons Josep Iglésies, correspondència, 1947-1950, carpeta Joaquim Santasusagna.

70. J. IGLÉSIES, «Joaquim Santasusagna, un activista cultural», *Avui*, 20-III-1982. També, R. AMIGÓ, «Joaquim Santasusagna, un escriptor noucentista [Reus, 22-I-2001]», dins *Homenatges, debats i records de muntanya*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2005, p. 52.

71. Segons Jordi Ginebra, Joaquim Santasusagna, amb *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*, fou qui aportà el coneixement més ampli fins a aquell moment sobre Bofarull i els orígens de la Renaixença. Vegeu: J. GINEBRA I SERRABOU, *Antoni de Bofarull i la Renaixença*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1988, p. 30. La qualificació de «precedent destacat» a X. VALL: *Antoni de Bofarull. Poemes*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996, p. 14. El caràcter d'obra «ambiciosa», malgrat el seu positivisme, a P. ANGUERA: «Santasusagna i Vallès, Joaquim» dins A. SIMON I TARRÉS [dir.]: *Diccionari d'Historiografia catalana*, Barcelona: Proa, 2003, p. 1068.